

KÜÇÜK İKTİDARLARIN CUMHURİYETİ: TAHAKKÜMÜN GÜNDELİK HAYATI

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Küçük İktidarların Cumhuriyeti, tahakkümün aile sofrasından apartman toplantısına, işyerinden entelektüel çevrelere kadar gündelik ilişkilerde nasıl kurulduğunu inceler. Yetki, otorite ve tahakküm arasındaki ayrımı, hesap verebilirlik ve itiraz imkânı üzerinden değerlendirir. Sorun, yönetme sorumluluğunun kişisel dokunulmazlığa dönüşmesiyle başlar. Ailede sevgi, bakım ve fedakârlık, çocuğun tercihlerini belirleyen borçlandırma araçlarına çevrilebilir; eşler arasındaki ekonomik bağımlılık ve görünmez emek, söz hakkını eşitsizleştirebilir. Mahallede ortak yaşamın gerekleri, hayat tarzlarını denetlemenin bahanesi hâline gelebilir. Dedikodu, dışlama ve dijital teşhir, açık yasaklar olmadan insanların hareket alanını daraltır. Kurumlarda belirsiz talimatlar, bilgi saklama, bekletme ve emeği sahiplenme, çalışanları işin gereklerinden çok yöneticinin beklentilerine bağlar. Başarı yukarıya taşınırken hatanın sorumluluğu aşağıya bırakılır. Yardım ve himaye ilişkilerinde minnettarlık, sadakat talebine dönüştürüldüğünde iyilik özgürleştirici niteliğini kaybeder. Muhalif topluluklar da kuruculuk, fedakârlık ve ortak dava adına eleştiriye bastırabilir; özgürlük savunusu, içeride özgür davranıldığının güvencesi değildir. Metin, tahakkümün yalnızca buyuranlarla sürmediğini; korku, alışkanlık, aidiyet ve küçük çıkarlarla yeniden üretildiğini gösterir. Bununla birlikte geçimini korumak için susanla başkasının dışlanması arasında kazanç sağlayıcı aynı ahlâkî hükme bağlamaz. Sorumluluk, kişilerin seçenekleri, davranışları ve sonuçlardan aldıkları pay üzerinden tartılır. Gündelik iktidarlara siyasî yapılar birbirini etkiler; ancak ölçekleri ve yaptırım güçleri özdeş değildir. İncelemenin merkezinde, insanın başkasında zorbalık saydığı davranışı kendi elindeki yetkide nasıl meşrulaştırdığı sorusu bulunur. Sevgi, gelenek, düzen, güvenlik ve vefa, sorgulanamaz üstünlüğün gerekçesine dönüştüğünde haysiyet aşınır; insanlar konuşmaktan önce konuşmanın bedelini hesaplamaya başlar. Bu süreçte emirlerin yerini sezilen beklentiler alabilir; kişi kendi sözünü budayarak uyum sağlar. Görünürdeki huzur, bastırılmış itirazları örterken, mağduriyet de başka ilişkilerde baskı kurmanın mazereti olamaz. Aynı sessizlik, insanların hayatlarında farklı anlamlar taşır.

1

1. İÇİMİZDEKİ MAKAM: KÜÇÜK İKTİDARIN ANATOMİSİ

Toplantı masasında sekiz kişi oturuyor. Birinin önünde dosyalar, diğerinin elinde çay bardağı var. Pencereye yakın sandalyedeki genç çalışan, alınan kararın uygulanamayacağını anlatmaya başlıyor. Üçüncü cümlesinde sözü kesiliyor. Masanın başındaki adam sesini yükseltmiyor; gülümsüyor, tecrübeden bahsediyor, ardından gündemin sonraki maddesine geçiyor. Tutanakta herkesin görüşünün alındığı yazacak. Genç çalışan önündeki kâğıda bir çizgi çekiyor. O çizginin altında henüz söylenmemiş bir itiraz kalıyor. Odada kimse kendisini zorba saymıyor. Zaten küçük iktidarların en sağlam zırhı, zorbalığı daima başka yerde aramalarıdır.

İktidar denildiğinde gözümüz büyük binalara, kürsülere, üniformalara ve devlet kapılarına gider. Böylece kendimize rahat bir seyirci koltuğu ayırırız. Oysa başkasının davranışlarını belirleme imkânı, hayatın çok daha dar aralıklarında da ortaya çıkar. Konuşma sırasını dağıtan, anahtarı elinde tutan, başvuruyu bekleten, ortak paranın kullanımına karar veren kişi, bulunduğu ilişkinin akışını etkiler. Bu etkilerin her biri baskı sayılmaz.

Fakat herhangi birinin sorgulanamaz ayrıcalığa dönüşmesi, gündelik hayatın içine küçük bir egemenlik alanı yerleştirir. Alan küçüktür; içinde yaşayanın maruz kaldığı sıkışma küçülmez.

Burada önce kelimelerin hesabını vermek gerekir. Yetki, belirli bir işi yürütmek için tanınmış karar alanıdır. Sınırı, gerekçesi ve sorumluluğu bulunur. Otorite, bir kişinin sözüne veya bir kurumun kararına tanınan kabulden beslenir; bilgi, deneyim, usul yahut gelenek üzerinden kurulabilir. Tahakküm ise başkasının hayatına müdahale gücünün, onun etkili biçimde itiraz edemeyeceği bir üstünlük ilişkisi içinde yerleşmesidir. Bu nedenle her yönetme faaliyeti tahakküm değildir. Asıl mesele, karar verenin kararından etkilenene hesap verip vermediği, itirazın gerçek bir karşılığının bulunup bulunmadığıdır.

Masanın başındaki adamın deneyimi gerçekten daha fazla olabilir. Genç çalışanın önerisi yanlış da olabilir. Fakat yanlışın gösterilmesiyle konuşanın susturulması arasında ahlâkî bir uçurum vardır. İlkinde düşünce sınanır; ikincisinde kişinin konuşma hakkı, bulunduğu sıraya göre tartılır. İtirazın içeriğini değerlendirmeden sahibinin yaşına, kıdemine veya yakınlığına bakıldığında, bilgi ilişkisi makam ilişkisine teslim edilir. Sonra kurumun neden düşünemediği sorulur. İnsanların cümleleri daha doğarken boğulmuşsa, toplantı odasına yeni bir ekran takmanın faydası sınırlıdır. Sessizliğin yüksek çözünürlüklüsü de sessizliktir.

Küçük iktidarın insanı cezbeden yanı, dünyadaki belirsizliği kısa süreliğine azaltmasıdır. Kendi hayatının pek çok alanında söz sahibi olamayan biri, dar bir çevrede sözünün tartışılmamasını güvenlik gibi yaşayabilir. Fakat bu ihtimal herkesi açıklayan bir psikolojik anahtara dönüştürülemez. Her baskıcı davranışın arkasında gizli bir aşağılanma hikâyesi bulunmaz. Kimi insan ayrıcalığını kaybetmek istemez; kimi denetimsizliğe alışmıştır; kimi de çevresinin sürekli onayladığı bir üstünlük duygusunu olağan sayar. Yaralanmışlık bazen açıklamaya yardım eder, fakat başkasını yaralama ruhsatı vermez. Sorumluluk, biyografinin arkasına saklanamaz.

2

Üstelik tahakküm yalnızca buyuran kişinin mizacından doğmaz. Odadaki düzen de konuşur. Sandalyelerin yerleşimi, gündemi kimin hazırladığı, tutanağı kimin tuttuğu, kimin sözünün son söz sayıldığı önemlidir. Aynı itiraz birinin ağzından çıktığında saygısızlık, diğerinin ağzından çıktığında yapıcı eleştiri kabul ediliyorsa, orada kişisel huysuzluğu aşan bir eşitsizlik vardır. Kuralların herkese aynı görünmesi de yeterli değildir. Kuralı yorumlama ayrıcalığı sürekli aynı kişide kalıyorsa, eşitlik kâğıtta bekler. Uygulamada ise birinin hatası mazur görülürken diğerinin tereddüdü bile dosyasına işlenir. Böylece usul, kayırmanın düzgün giyinmiş biçimine dönüşebilir.

Bu düzenin mutlaka bağırması gerekmez. Küçümseyen bir tebessüm, cevapsız bırakılan soru, sürekli ertelenen görüşme, herkesin içinde yapılan ölçsüz bir düzeltme de insanın hareket alanını daraltabilir. Yine de her kabalık veya anlaşmazlığı tahakküm diye adlandırmak, kavramı kullanışsızlaştırır. Ayırt edici olan, davranışın bir üstünlük ilişkisine yaslanması ve karşı tarafın buna karşı koymasının bedelidir. İtiraz ettiğinde işini, itibarını, ilişkilerini yahut temel imkânlarını kaybetme tehlikesi taşıyan kişiyle, yalnızca eleştirilmekten hoşlanmayan kişi aynı durumda değildir. Güç farkını görmeyen ahlâk dili, kolayca güçlüye hizmet eder.

Gündelik tahakkümün en işlek cümlelerinden biri, işlerin böyle yürüdüğüdür. Bu cümle bazen deneyimin kısa anlatımıdır; bazen de açıklama zahmetinden kurtulmanın yolu. Bir uygulamanın geçmişten gelmesi, hangi ihtiyacı karşıladığını anlamak bakımından değerlidir. Fakat eskiliği, adaletin kendiliğinden kanıtı olamaz. Gelenek, kendisini taşıyan insanların hayatını beslediği ölçüde canlıdır. Yalnızca itirazı durdurmak için çağrıldığında, geçmişin bilgeliği yerine geçmiş adına konuşanların dokunulmazlığı büyür. Masanın başındaki adamın yılları, karşısındakinin cümlesini bitirme hakkından daha ağır değildir. Kıdem, sözün gerekçesini güçlendirebilir; gerekçenin yerini bütünülle alamaz.

İnsan kendi tahakkümünü çoğunlukla başka kelimelerle anlatır. Kontrolün adı sorumluluk, müdahalenin adı ilgi, keyfiliğin adı inisiyatif olur. Herkesin fikrini önemsediğini söyleyen yönetici, yalnızca kendisini doğrulayan

görüşleri hatırlar. Düzeni koruduğunu düşünen kişi, düzen içinde kimin sürekli sustuğunu fark etmez. Buradaki mesele yalnızca bilinçli ikiyüzlülük değildir. İnsan, kendisi hakkında kurduğu iyi insan hikâyesine aykırı davranışlarını görmemek için gerekçeler üretebilir. Böylece ahlâkî özsaygısını korurken çevresindekilerin haysiyetini aşındırır. Kendini dürüst sanmak, dürüst davranmanın yerine geçtiğinde denetim içeriden de zayıflar.

Haysiyetin aşınması her zaman büyük bir kırılma hâlinde yaşanmaz. Bir süre sonra kişi cümlesini daha kısa kurar, sorusunu toplantı sonrasına bırakır, ardından sormaktan vazgeçer. Henüz açık bir yasak konmamıştır; fakat hangi sözün başına iş açacağını öğrenmiştir. Bu öğrenme, baskının işini kolaylaştırır. İktidar artık her defasında müdahale etmek zorunda kalmaz. İnsan kendi sözünü önceden budar. Dışarıdan bakıldığında uyumlu bir topluluk görülür. İçeride ise düşüncenin dolaşabileceği koridorlar daralmıştır. Huzur diye övülen şeyin ne kadarının güven, ne kadarının çekinme olduğu görünmezleşir.

Yine de susan herkesi aynı ahlâkî hükme bağlamak kolaycılıktır. Kirasını ödemek zorunda olan çalışanla yöneticinin gözüne girmek için başkasının sözünü boğan kişi arasında fark vardır. Birinin sessizliği korunma çabası, diğerinki yükselme hesabı olabilir. Aynı davranışın içinde bile korku, alışkanlık ve menfaat birbirine karışabilir. Bu yüzden küçük iktidarların anatomisi, insanları cesurlar ve korkaklar diye iki kutuya ayırarak çıkarılamaz. Kimin hangi bedeli ödediğine, kimin hangi kazancı topladığına bakmak gerekir. Bedeli başkasına ödetilen cesaret nutukları da gündelik tahakkümün diline kolayca katılır.

Küçük iktidarlara büyük siyasî düzenler arasında ilişki vardır; ancak birini diğerinin basit kopyası saymak açıklamayı yoksullaştırır. Bir müdürün keyfiliğiyle devletin zor kullanma kapasitesi aynı ölçekte değildir. Aralarındaki benzerlik, hesap vermekten kaçınma ve itaati doğal görme biçimlerinde aranabilir. Gündelik ilişkiler insanlara otorite karşısında ne bekleyebileceklerini öğretirken, kamusal düzen de hangi davranışların ödüllendirildiğini gösterir. Bu karşılıklı etki içinde kişi, yukarıya karşı eğilip aşağıya doğru sertleşebilir. Fakat bu yöneliş kaçınılmaz değildir; aynı baskı altında herkes aynı tercihi yapmaz.

Bu nedenle içimizdeki makamdan söz etmek, herkesi eşit derecede suçlu ilân etmek anlamına gelmez. Gücün miktarı, kullanım biçimi ve sonuçları farklıdır. Burada sorgulanan, elimize geçen küçük karar alanını kendimizin doğal uzantısı sayma eğilimidir. Bir görevi yürütürken kişiliğimizin onaylanmasını da talep etmeye başladığımız an, işin sınırı bulanıklaşır. Karara yöneltilen eleştiri şahsımıza saldırı gibi duyulur. Ardından karşı tarafın üslubu tartışmaya açılır; söylediği şey gündemden düşer. Makam, insanın üstüne giydiği bir giysi olmaktan çıkar, teni gibi korunmaya başlar.

Toplantı bitiyor. Bardaklar toplanıyor, sandalye ayakları zeminde sürtünüyor. Genç çalışan çizgi çektiği kâğıdı dosyasına koyuyor. Koridorda yanına gelen biri, söylediğinde haklı olduğunu fısıldıyor. Odada söylenemeyen doğruluk, kapının dışında kendisine dar bir yer bulmuş. Masanın başındaki adam ise verimli bir toplantı yaptıklarını düşünüyor. Kimse bağırmadı, kimse kapıyı çarpmadı. Bir sonraki toplantının gündemi hazırlanırken genç çalışanın adı yine katılımcılar arasında olacak. Söyleyeceklerinin orada olup olmayacağı henüz belli değil.

Filozof Kirpi: "İnsanın içindeki makam, kendi sözünün ağırlığından önce başkasının itirazına tahammülünden anlaşılır."

2. AİLE SOFRASINDA EGEMENLİK: SEVGİNİN HÜKMETME HÂLİ

Sofrada herkesin yeri belli. Ekmek babanın yanında, salata ortada, çocuğun sevmediği yemek önünde duruyor. Çocuk doymuş olduğunu söylüyor. Önce tabağındakini bitirmesi isteniyor, ardından yemeği hazırlayanın emeği hatırlatılıyor. Birkaç dakika içinde açlık ve tokluk meselesi kapanıyor; saygı, şükür, terbiye

konusulmaya başlanıyor. Çatalı elinde bekleyen çocuğun bedeni hakkında verdiği bilgi, aile düzenine yönelmiş bir itiraz gibi karşılanıyor. Masadakiler onu sevdiklerinden kuşku duymuyor. Fakat o akşam sevginin içinde, çocuğun kendi bedeni adına söyleyebileceği söz için pek az yer bulunuyor.

Aile, insanın korunmayı öğrendiği kadar gücün nasıl kullanıldığını da gördüğü ilk ilişkiler alanlarından biridir. Burada bakım, bağımlılık, yakınlık ve sorumluluk iç içedir. Küçük bir çocuğun yetişkin desteğine ihtiyacı vardır; bu ihtiyaç gerçek bir yetki ilişkisi doğurur. Ancak bakım verme sorumluluğu, bakılan insanın bütün varlığı üzerinde mülkiyet hakkı yaratmaz. Ebeveynin göreviyle çocuğun kişiliği arasındaki sınır silindiğinde, koruma giderek tasarrufa dönüşür. Çocuğun neye ihtiyaç duyduğu sorusunun yanına, yetişkinin nasıl bir çocuk görmek istediği yerleşir; zamanla ikinci soru birincisini susturabilir.

Bu nedenle ailedeki her kuralı baskı, her sınırı tahakküm saymak doğru olmaz. Çocuğun güvenliği, başkalarının hakları ve ortak hayatın gerekleri yetişkin müdahalesini zorunlu kılabilir. Küçük bir çocuğun tehlikeli bir yere koşmasını engellemekle, hoşlanmadığı bir akrabasına sarılmasını zorlamak aynı şey değildir. İlkinde somut bir tehlikeye karşı sorumluluk üstlenilir. İkincisinde yetişkinlerin gönlü olsun diye çocuğun bedensel sınırı önemsizleştirilir. Ayrımı belirleyen, müdahalenin gerekçesi, ölçüsü ve çocuğun gelişen karar verme kapasitesine tanınan alandır. Yetişkinin rahatını çocuğun yararı diye sunmak bu ayrımı bulandırır.

“Senin iyiliğin için” sözü, aile hayatının en ağır cümlelerinden biridir. İçinde sahici kaygı da bulunabilir, denetleme arzusu da. Sözü doğru olduğunu yalnızca söyleyenin iyi niyeti belirlemez. Müdahalenin sonuçlarına, alternatiflere ve muhatabın sesine bakmak gerekir. Bir genç seçmek istediği mesleği anlatırken ailesi geçim şartlarını tartışabilir; böyle bir tartışma sorumluluğun parçasıdır. Fakat gencin tercihinin aileye ihanet sayılmasıyla konuşmanın zemini değişir. Artık geleceğin imkânları değerlendirilmiyor, bağlılığın derecesi ölçülüyordur. Masaya konulan seçenekler görünüşte çoğuldur; kabul edilebilir cevap ise baştan tektir.

4

Ailenin çocuk üzerinden itibar toplaması, bu daralmayı daha da ağırlaştırır. Çocuğun başarısı yetişkinin kartvizitine, terbiyesi mahallenin vereceği nota, mesleği aile hikâyesinin devamına dönüşebilir. Çocuğun başarısından sevinç duymak elbette başlı başına sorun değildir. Sorun, onun kendi hayatıyla kurduğu ilişkinin seyircilerin beğenisine feda edilmesidir. Eve gelen misafirin önünde konuşması, gülümsemesi, yeteneğini sergilemesi beklenen çocuk, zamanla ne hissettiğinden önce nasıl görüldüğünü hesaplayabilir. Ailenin gururu büyürken çocuğun dinlenme, başarısız olma veya yalnızca istememe hakkı küçülür. Sevilen kişiyle sergilenen kişi aynı bedende sıkışır.

Tahakkümün aile içindeki en güçlü araçlarından biri, geçmiş emeğin sürekli hatırlatılmasıdır. Uykusuz geceler, yapılan masraflar, ertelenen hayaller bir gün tartışmanın delilleri olarak masaya sürülür. Oysa çocuk bakım sözleşmesi imzalayarak dünyaya gelmemiştir. Onun büyütülmesi için harcanan emek değerlidir; fakat bu değer, gelecekteki bütün tercihlerine el koyma hakkına çevrilemez. Minnettarlıkla borçluluk arasındaki fark burada belirginleşir. Minnettarlık, yapılan iyiliği özgürce tanımaya imkân verir. Borçlandırma ise iyiliği, vadesi hiç bitmeyen bir itaat talebine bağlar. Çocuk büyür; hesap defteri büyümeye devam eder.

Bu hesap yalnızca anne babayla çocuk arasında tutulmaz. Eşler arasında da gelir, ev işi, bakım emeği ve sosyal ilişkiler güç biriktirme araçlarına dönüşebilir. Parayı kazananın bütün harcamaları sorgulaması, bakım yükünü üstlenenin kendi vazgeçişlerini her anlaşmazlıkta hüküm gerekçesi yapması, ilişkinin konuşulabilir alanını daraltır. Burada farklı emek biçimlerinin gerçek eşitsizliklerini silmemek gerekir. Ekonomik bağımlılıkla geçici bir kırgınlık aynı ağırlıkta değildir. Kimin kaynaklara erişebildiği, kimin ayrılma veya itiraz etme imkânının bulunduğunu, evin içindeki sözün değerini doğrudan etkiler.

Ev içinde para kadar zaman da yönetilir. Birinin dinlenmesi ihtiyaç, diğerinin dinlenmesi tembellik sayılabilir. Aynı sofraya oturan iki kişiden biri yemeğin ardından kendiliğinden kalkıp toplamaya başlarken diğeri

bekliyorsay, alışkanlığın içine yerleşmiş bir görev dağılımı vardır. Bu dağılımın kabul edilip edilmediği, değiştirilebilir olup olmadığı önemlidir. Her iş bölümü adaletsiz değildir; fakat konuşulması bile huzursuzluk çıkarmak sayılan bir düzen, rızasını sınamıyor demektir. Görünmez emek yalnızca görülmediği için yorucu olmaz; görüldüğünde bile doğal görev kabul edildiği için insanı tüketebilir.

Ailede yaşça büyük olmak da kendiliğinden sınırsız söz hakkı vermez. Yaşanmışlık, genç insanın henüz görmediği ihtimalleri gösterebilir. Büyüklerin hatıraları, kayıpları ve tecrübeleri ortak hayatın kıymetli kaynaklarıdır. Ancak tecrübe, dinleyenin hayatını onun yerine yaşamak için kullanıldığında rehberlik sertleşir. Saygının yalnızca aşağıdan yukarıya akması beklendiğinde, küçüğün incinmesi tali mesele sayılır. Yaşlı birinin aşağılanması nasıl haksızlıksa, genç birinin ciddiye alınmaması da aile yakınlığıyla mazur gösterilemez. Yaş farkı, haysiyet farkı değildir. Bunu kabul etmek, kuşaklar arasındaki bağı koparmaz; bağın üzerindeki gereksiz ağırlığı görünür kılar.

Ailenin dışarıya karşı kapalı oluşu, içeride yaşananların değerlendirilmesini zorlaştırabilir. Evde söylenenin evde kalması beklentisi bazen mahremiyeti korur; bazen de incitilen kişiyi tanıksız bırakır. Her aile anlaşmazlığının kamusal teşhire dönüşmesi gerekmez. Fakat mahremiyet, zarar verenin denetlenmekten kaçınacağı bir dokunulmazlık alanı olamaz. Bir çocuğun korkusunu, bir eşin aşağılanmasını veya yaşlı bir aile ferdinin çaresizliğini yalnızca aile meselesi saymak, ilişkinin içindeki güç farkını örtebilir. Kapının kapanmasıyla sorumluluk ortadan kalkmaz. Evin sıcaklığına dair anlatılanlarla içeride yaşayanların hissettikleri birbirinden uzaklaşabilir.

Özellikle sevgiyi geri çekme tehdidi, yakın ilişkilerde ağır bir denetim aracıdır. Günlerce konuşmamak, ilgiyi kesmek, kardeşleri karşılaştırmak veya aidiyeti şarta bağlamak, kişinin kararını yalnız bırakılma korkusuyla kuşatabilir. Bununla birlikte her suskunluk cezalandırma amacı taşımaz; insan sakinleşmek, düşünmek veya kendisini korumak için mesafeye ihtiyaç duyabilir. Tahakküm, bu mesafenin karşdakini teslim almaya yarayan sürekli bir düzene dönüşmesinde belirir. Kişi itirazından vazgeçtiğinde yakınlık geri geliyor, kendi sözünde durduğunda dışlanıyorsa, sevginin dağıtımı davranış denetiminin parçası hâline gelmiştir.

Bütün bunları konuşmak, aileyi yalnızca baskı üreten bir kurum diye mahkûm etmeyi gerektirmez. Aynı evde dayanışma, cömertlik, dayanma gücü ve sahici şefkat de bulunabilir. Hatta tahakkümü fark etmeyi zorlaştıran, incitici davranışın çoğu zaman gerçek sevgiyle yan yana durmasıdır. Bir anne çocuğu için büyük fedakârlıklar yaparken onun sınırlarını ihlâl edebilir. Bir baba ailesini korumaya çalışırken korkusunu buyruğa çevirebilir. Sevginin varlığı zararı yok etmez; zararın varlığı da bütün geçmişi tek renge boyamaz. Ahlâkî değerlendirme, bu karmaşıklığın içinde somut davranışın sorumluluğunu kaybetmemelidir.

Sofradaki çocuk sonunda tabağını bitiriyor. Büyükler rahatlıyor; mesele çözülmüş görünüyor. Belki ertesi gün aynı evde kahkahalar duyulacak, birlikte yürüyüşe çıkılacak, çocuk düştüğünde bir el hemen onu kaldıracak. Yine de o akşam doymuş olduğunu söylediğinde kendisine inanılmadığı bilgisi orada kalacak. Mutfağa taşınan boş tabağın üzerinde bu bilgi görünmüyor. Çocuk sandalyesinden inerken bir dahaki sefere ne söylemesi gerektiğini düşünüyor olabilir. Henüz kimse bunu sormuyor. Televizyonun sesi açılıyor; sofrada başlayan konuşma, çocuğun cevabı duyulmadan başka bir konuya geçiyor.

Filozof Kirpi: "Sevgiyi senede bağlayan, çocuğunun büyümesini ister; kendisine olan borcunun büyümesini daha çok."

3. KAPININ ÖNÜNDEKİ DEVLET: APARTMAN, MAHALLE VE GÜNDELİK DENETİM

Apartmanın girişine bir kâğıt asılmış. Büyük harflerle başlayan duyuruda düzen, huzur ve saygı kelimeleri geçiyor. Altında imza yok; yalnızca yönetim yazıyor. Üçüncü kattaki kiracı, kendisini ilgilendiren kararın ne

zaman alındığını soruyor. Merdiven başındaki komşusu omuzlarını kaldırıyor: Burada işler öteden beri böyle yürüyormuş. Sorunun cevabı verilmeden soruyu soranın yeniliği hatırlatılıyor. Binanın geçmişi, bugünkü sakinlerinden birinin konuşma hakkına karşı delil olarak kullanılıyor. Henüz açık bir kavga çıkmamış. Fakat kapının önünde, kimin açıklama isteyebileceğini belirleyen görünmez bir sınır çoktan çizilmiş.

Apartman ve mahalle, insanların birbirine ihtiyaç duyduğu yerlerdir. Çatı tek bir dairenin üstünü örtmez; merdiven, gider, bahçe ve duvarlar ortak hayatın maddî koşullarını oluşturur. Gürültü bir kapıda başlayıp başka bir evde uykuyu bölebilir. Bu yüzden birlikte yaşamak, herkesin istediğini yapabildiği sınırsız bir serbestlik değildir. Kurallar gerekir. Asıl mesele, bu kuralların hangi ihtiyaçtan doğduğu, kimlerin katılımıyla belirlendiği ve kime nasıl uygulandığıdır. Ortak hayatın zorunlulukları, bazı sakinlerin kişisel beğenilerine sınırsız yaptırım gücü vermez.

Tahakküm, ortak sorunları çözmek için tanınan yetkinin insanların hayat tarzını denetleme ayrıcalığına dönüşmesiyle belirginleşir. Merdiveni temiz tutmakla komşunun ziyaretçilerini saymak arasında ciddi bir mesafe vardır. Gece gürültüsüne itiraz etmek, eve kimin hangi saatte geldiğini ahlâkî soruşturmaya çevirmeyi haklı çıkarmaz. Buna rağmen bu alanlar gündelik konuşmada kolayca birbirine karıştırılır. Önce binanın huzuru denir, ardından birinin kıyafeti, arkadaşları veya medeni hâli konuşulur. Somut rahatsızlığın yerini kişinin uygun bulunup bulunmadığı alır. Düzen talebi böylece kabul edilebilir insan tipini belirleme girişimine dönüşür.

Binada uzun süredir oturmak, mülk sahibi olmak, aidatları takip etmek veya herkesin telefon numarasını bilmek, farklı nüfuz kaynakları yaratabilir. Bunların hiçbirisi kendiliğinden kötü değildir. Sorun, bu kaynakların ortak kararlarda başkalarının sesini değersizleştirmek için kullanılmasıdır. Kiracıya geçici, gence tecrübesiz, yalnız yaşayana sorumsuz gözüyle bakıldığında, söyledikleri içeriğinden önce kimliğine göre tartılır. Aynı gürültü bir dairede aile kalabalığı diye mazur görülürken başka bir dairede ahlâksızlığın işareti sayılabilir. Burada sesin yüksekliği kadar, sesi çıkaranın mahalledeki itibarı da hüküm vermektedir.

Mahallenin bilgi dolaşımı da bu hükmün kurulmasında rol oynar. Kim hastalanmış, kimin yardıma ihtiyacı var, hangi evde yaşlı biri yalnız kalıyor: Bunları bilmek dayanışmayı mümkün kılabilir. Fakat aynı dolaşım, merakın denetime dönüşmesine de elverişlidir. Bilginin ne amaçla taşındığı önemlidir. Birinin zor durumda olduğunu öğrenip kapısını çalmakla, yaşadığı güçlüğü onun hakkında kanaat üretmek için yaymak aynı davranış değildir. Yakınlık, başkasının mahremiyetine sınırsız erişim hakkı sayıldığında, komşuluk ilişkisinin içindeki güven sessizce çözülmeye başlar.

Dedikodu bu çözülmenin hem aracı hem de örtüsü olabilir. Söylenen söz çoğu zaman kesin iddia biçiminde kurulmaz; duyulan bir şey, sorulan bir soru veya sözde endişe olarak dolaşıma girer. Böylece konuşan kişi sorumluluktan uzaklaşırken hakkında konuşulunun itibarı aşınır. Üstelik dedikodunun etkisi, herkesin ona inanmasına bağlı değildir. Şüphe yeterlidir. Davetlerin azalması, selâmların kısalması, çocukların birbiriyle görüşmesinin engellenmesi için bazen doğrulanmamış bir hikâye iş görür. Ortada açıkça verilmiş bir karar bulunmaz; fakat kişi, kendisini savunabileceği belirli bir muhatap da bulamaz.

Bu yüzden mahalle baskısını yalnızca yüksek sesle azarlayan insanlarda aramak eksik kalır. Bazen baskı, bir grubun aynı anda yüzünü çevirmesidir. Bazen konuşmanın kişi geldiğinde kesilmesi, bazen yardımın ondan esirgenmesi, bazen de sürekli açıklama beklenmesidir. Yine de her mesafe veya anlaşmazlık tahakküm sayılamaz. İnsanların birbirini sevmeme, yakınlık kurmama hakkı vardır. Ayrım, kişisel tercihin örgütlü dışlamaya ve kişinin hayatını daraltan bir yaptırıma dönüşmesinde belirir. Bir komşunun arkadaşlığını istememekle, onun herkes tarafından sakıncalı görülmesi için çalışmak arasında ahlâkî bir fark bulunur.

Dijital apartman grupları bu ilişkilerin hızını artırabilecek yeni bir alan açar. Eskiden merdivende söylenen söz, artık bütün sakinlerin ekranına aynı anda düşebilir. Ortak bir arızayı haber vermek için kurulan grup, kısa

sürede teşhir panosuna dönüşebilir. Bir kapının fotoğrafı, yanlış yere bırakılmış bir eşya, bağlamından koparılmış bir görüntü, sahibinin adıyla paylaşılır. Açıklama gelmeden yorumlar birikir. Burada teknik imkân tek başına baskı üretmez; fakat denetim arzusuna daha geniş bir seyirci toplar. Küçük bir anlaşmazlık, kişinin sürekli kendisini savunmak zorunda kaldığı toplu bir sorguya çevrilebilir.

Bu denetimin yükü herkese eşit dağılmaz. Ekonomik gücü sınırlı olan, çevresi bulunmayan, yeni taşınan veya çoğunluğun hayat tarzından farklı yaşayan kişi, itirazının sonuçlarını daha fazla hesaplayabilir. Taşınmak her zaman kolay değildir; ev değiştirmek para, zaman ve yeni belirsizlikler demektir. Dolayısıyla rahatsız olanın gitmesi gerektiğini söylemek, ortak hayatın sorumluluğunu en az gücü olana yükleyebilir. Eşit görünen kapıların ardında eşit imkânlar bulunmaz. Birinin rahatça göze aldığı komşuluk çatışması, diğeri için her gün karşılaşacağı yüzlerden korkmak anlamına gelebilir.

Çocuklar da bu düzenin dışında değildir. Avludaki oyun, kimi zaman ölçsüz bir gürültü kaynağı sayılırken yetişkinlerin uzun ve yüksek sesli sohbeti olağan karşılanabilir. Öte yandan çocukların başkalarının dinlenme ihtiyacını gözetmesi de ortak hayatın parçasıdır. Sorun, iki ihtiyacın birlikte düşünülmesi yerine çocuğun varlığının baştan fazlalık kabul edilmesidir. Binada ona ayrılmış hiçbir alan yokken yalnızca susması isteniyorsa, huzurun tanımı tek taraflı kurulmuştur. Çocuk, yetişkinlerin hoşgörüsüne bağlı geçici bir misafir gibi yaşar; oysa aynı binanın gündelik hayatı onun da hayatıdır.

Mahalledeki baskıyı belirli bir inanç çevresinin veya toplumsal kesimin özelliği saymak da yanıltıcıdır. Denetim farklı yerlerde farklı gerekçelerle kurulabilir. Bir yerde gelenek, başka bir yerde seçkinlik, bir diğesinde güvenlik veya modern hayatın kuralları öne sürülebilir. Gerekçelerin hepsi aynı değildir; somut bağlamları ayrıca değerlendirilmelidir. Fakat ortak bir sorun ortaya çıkabilir: Bir grubun kendi yaşama biçimini bütün çevre için zorunlu ölçü sayması. Başkasının farklılığını ortak hayata verilmiş zarar gibi görmek, müdahaleyi kolayca haklılaştırır. Böylece beğeni, ahlâkî üstünlük iddiasıyla birleşir.

Güvenlik talebi de bu açıdan dikkatle ele alınmalıdır. İnsanların evlerinde kendilerini güvende hissetmek istemesi meşrudur. Ancak güvenliği kimin tehdit ettiği konusunda görünüşe, aksana veya tanışıklığa dayanan hükümler verildiğinde, korunma arayışı keyfî şüphe üretir. Tanıdık olanın davranışı sorgulanmazken yabancı sayılanın sıradan hareketleri açıklama gerektirir. Ortak kapıyı korumakla insanları aidiyet sınavından geçirmek birbirine karışır. Kapıcı, güvenlik görevlisi veya yönetici de bazen kendi tercihindен bağımsız olarak bu beklentilerin uygulayıcısı hâline getirilir. Gücün kaynağıyla görünen yüzü her zaman aynı kişi değildir.

Apartmanın girişindeki duyuru birkaç gün sonra kenarlarından kıvrılıyor. Üçüncü kattaki kiracı sorusunu bu kez toplantıda soruyor. Biri konuyu uzatmamasını istiyor, bir başkası herkesin huzur içinde yaşadığını söylüyor. Kiracı merdiven temizliğine karşı olmadığını, yalnızca kararın nasıl alındığını öğrenmek istediğini açıklıyor. Cevap yerine aidatını zamanında ödeyip ödemediği soruluyor. Toplantı dağıldığında herkes aynı kapıdan çıkıyor. Eve dönerken katlar boyunca ışıklar yanıyor, anahtarlar dönüyor. Girişteki kâğıt yerinde duruyor; yönetimin kimlerden oluştuğunu söyleyen yeni bir satır henüz eklenmemiş.

Filozof Kirpi: "Bir mahallede herkes birbirini tanıyor, kimse kendisi olamıyorsa, komşuluk çoktan nüfus müdürlüğüne dönüşmüştür."

4. MASANIN ÖTEKİ TARAFI: İŞYERİNDE VE KURUMLARDA TAHAKKÜM

Sabah dokuzu birkaç dakika geçiyor. Çalışan, dün akşam tamamladığı dosyayı müdürün masasına bırakıyor. Müdür ilk sayfaya bakıp bunun istediği çalışma olmadığını söylüyor. Oysa istenen çalışma yazılı olarak bildirilmemiş; önceki konuşmada söylenenler de şimdi başka türlü hatırlanıyor. Çalışan açıklamaya girişince savunmaya geçmekle suçlanıyor. Dosyayı geri alıyor. Koridorda karşılaştığı arkadaşına hangi kısmı

değiştireceğini anlatamıyor, çünkü kendisi de bilmiyor. Masanın öteki tarafında yalnızca karar verme yetkisi bulunmuyor; geçmişte ne söylendiğini belirleme ayrıcalığı da birikmiş. İşin ölçüsü, o sabah müdürün yüzünden okunmaya çalışılıyor.

Kurumların iş bölümü yapması, görev dağıtması ve yapılan işi değerlendirmesi gerekir. Herkesin aynı sorumluluğu taşımadığı bir yerde bütün kararların aynı biçimde alınması beklenemez. Fakat görevler arasındaki farklılık, insanların haysiyetleri arasında bir derece sıralaması kurmaz. Yönetici, çalışmanın amacını ve ölçütlerini açıklamakla yükümlüdür. Yetki, bu açıklamanın yerine geçtiğinde çalışan yaptığı işten önce yöneticinin değişken beklentilerine uyum sağlamaya uğraşır. Ortaya çıkan yorgunluğun kaynağı yalnızca işin miktarı değildir. İnsan, hangi davranışının yarın kusur sayılacağını bilememekten de yorulur.

Belirsizlik bazen kurumun yetersizliğinden doğar; bazen de onu yöneten kişinin hareket alanını genişletir. Hedefler açık değilse başarıyı sahiplenmek, başarısızlığı aşağıya devretmek kolaylaşır. Dün makbul sayılan yöntem bugün yanlış ilân edilebilir. Çalışanın elinde baş vurabileceği kayıt, ölçüt veya tutarlı bir uygulama bulunmadığında tartışma kişiselleşir. Yeterince gayretli olmadığı, kurumu benimsemediği, ekip ruhunu anlamadığı söylenir. Böylece somut bir işin değerlendirilmesi, kişinin karakteri hakkında hükme dönüşür. Dosyada eksik olanın ne olduğu konuşulmadan, dosyayı hazırlayan insan eksik ilân edilir. Hatanın yeri masadan kişiliğe taşınmıştır.

Bu düzen içinde bilgi, işin yapılmasını sağlayan ortak kaynak olmaktan uzaklaşabilir. Bir toplantının tarihi bazılarına bildirilir, bir kararın gerekçesi dar bir çevrede tutulur, gerekli belge son anda paylaşılır. Ardından hazırlıksız kalan kişi beceriksizlikle suçlanır. Elbette her bilginin herkese açılması gerekmez; mahremiyet ve görev sınırları gerçek ihtiyaçlardır. Fakat çalışanın sorumluluğunu yerine getirmesi için gerekli bilgiyi ondan esirgemek, sonra sonucu onun kusuru saymak, kurumsal üstünlüğün kötüye kullanılmasıdır. Bilgi akışının kapısını tutan kişi, başkalarının yeterliliğinin nasıl görüneceğini de belirlemeye başlar.

Bekletmek de benzer bir güç yaratır. İmza için günlerce masada duran evrak, cevapsız bırakılan izin talebi, sürekli ertelenen görüşme, çalışanın zamanını askıya alır. Her gecikme kasıtlı değildir; yoğunluk, eksik personel veya kötü örgütlenme de aynı sonucu doğurabilir. Ancak bekleyenin ihtiyacı önemsiz görülüyor, gecikmenin açıklanması bile lütuf sayılıyorsa, zaman üzerinde eşitsiz bir tasarruf kurulmuştur. Birinin takvimi herkes için bağlayıcıdır; diğerinin hayatı aradaki boşluklara sığdırılır. Çocuğunu okuldan alacak kişinin birkaç dakikası, yöneticinin önemsiz bir sohbetinden daha değerli sayılabilir.

İşyerindeki tahakkümün ağır biçimlerinden biri, emeğin imzasını değiştirmektir. Bir çalışan araştırır, düzenler, düzeltir; sunum günü yapılan iş başka birinin başarısı olarak anlatılır. Ekip çalışmasında katkılar elbette her zaman tek tek ayrıştırılamaz. Fakat görünürlük sürekli yukarıya, hata sürekli aşağıya taşınıyorsa tesadüften söz etmek güçleşir. Başarının yöneticinin şahsında, başarısızlığın personelin sicilinde toplanması, kurumu ortak üretim alanından kişisel itibar atölyesine çevirir. Çalışan yalnızca ücret karşılığında zamanını vermiş olmaz; yaptığı işin tanınma imkânını da kaybeder. Sonra ondan heyecanını koruması beklenir.

Takdirin dağıtımı da bu ilişkileri biçimlendirebilir. Benzer emekler farklı karşılıklar bulduğunda, insanlar işin niteliğinden başka neyin ödüllendirildiğini anlamaya çalışır. Toplantıda başını sallayanın, yöneticinin şakasına gülenin veya itiraz eden arkadaşından uzak duran kişinin önü açılıyorsa, kurum davranış eğitimi vermektedir. Yazılı değerler panosunda dürüstlük ve açıklık bulunabilir. Gündelik uygulama ise susmayı, sezdirerek konuşmayı ve güçlü kişinin ruh hâlini kollamayı öğretebilir. Buradaki çelişki yalnızca ahlâkî değildir; işin kalitesini de etkiler. Yanlışın zamanında söylenemediği yerde hata, düzeltilmeden büyüme fırsatı bulur.

Toplantılar bu eğitimin küçük sahneleridir. Kimin sözü kesiliyor, kimin yarım cümlesi dikkatle tamamlanıyor, hangi öneri sahibinden koparılarak yeniden sunuluyor? Bunlar tek başına bütün kurumu açıklamaz; fakat tekrarlandıklarında sözün değerini belirleyen hiyerarşiyi gösterir. Bir çalışan önerdiğinde uygulanamaz

bulunan fikir, üst konumdaki biri söylediğinde vizyon sayılabilir. Bu durumda mesele fikrin içeriğinden uzaklaşmıştır. İnsanlar düşüncelerini geliştirmek kadar, onları hangi ağızdan dolaşıma sokacaklarını hesaplar. Kurumun görünür toplantısının altında, sözü güvenli biçimde taşıyacak araçlar üzerinden yürüyen ikinci bir toplantı oluşur.

Akademik kurumlarda bu sorun, bilginin değerlendirilmesiyle kişilerin geleceğinin aynı dar ilişkiler içinde düğümlemesi nedeniyle özel bir ağırlık kazanabilir. Bir öğrencinin veya genç araştırmacının eleştirisi, çalışmasının niteliği yerine sadakati üzerinden okunabilir. Danışmanlık ilişkisindeki deneyim farkı gerçektir; deneyimli kişinin düzeltme ve yönlendirme sorumluluğu vardır. Ancak bilimsel değerlendirme, kişisel bağlılık beklentisiyle birleştiğinde eleştirinin zemini bozulur. Araştırmacı, kanıtın gerektirdiğini yazmakla ilişkisini korumak arasında sıkışabilir. Burada unvan, düşünceyi sınamanın aracı olmaktan çıkıp sınanmaktan kaçınmanın sığınağına dönüşür. Kürsü büyürken soru küçülür. Bilginin itibarı da bu daralmadan payını alır.

Başvuru masasında benzer bir eşitsizlik başka biçimde yaşanır. İşini görmek isteyen kişi, hangi belgenin neden gerekli olduğunu sorar. Cevap yerine sabırsız bir el hareketiyle karşılaşır. Kamu hizmetinde veya başka bir hizmet ilişkisinde görevli olmak, karşıdakinin bilgisizliğinden kişisel üstünlük devşirme hakkı vermez. Her başvuru sahibinin usulleri bilmesi beklenemez. Kurumun diliyle vatandaşın gündelik dili arasındaki mesafe, açıklamayla kapatılabilir; aşağılamayla büyütülebilir. Masanın arkasındaki kişi, hizmetin geçiş noktasını kendi nüfuz alanı saydığına sıradan bir işlem, insanın haysiyetini korumaya çalıştığı yorucu bir pazarlığa dönüşür.

Bununla birlikte kurum çalışanını tek başına bütün aksaklığın faili saymak da kolaycılıktır. Yetersiz kaynak, çelişkili talimat, aşırı iş yükü ve yukarıdan gelen baskı, masanın iki tarafını da sıkıştırabilir. Bu koşulların görülmesi gerekir. Yine de maruz kalınan baskıyı daha güçsüz birine aktarmak kaçınılmaz bir davranış değildir. Üstüne ses çıkaramayan kişinin başvuru sahibine sertleşmesi, baskının yön değiştirerek sürmesine yol açar. Kurumsal açıklama, kişisel sorumluluğu ortadan kaldırmaz. İnsan hem kötü bir düzenin yükünü taşıyabilir hem de kendi davranışıyla o yükü başkasının omzuna bindirebilir.

Çalışanın itiraz edememesi de hemen karakter zayıflığına bağlanamaz. Ücret, borç, bakım sorumluluğu ve başka iş bulma ihtimalinin sınırlılığı, sözün maliyetini artırır. İtiraz mekanizmalarının kâğıt üzerinde bulunması, kullanılabildikleri anlamına gelmez. Şikâyetin dönüp şikâyet edilene ulaşacağı düşünüüyorsa, güvence zayıflar. Sessizlik böyle bir durumda onaydan çok korunma biçimi olabilir. Bunun yanında, başkasının ezilmesinden yararlanarak yükselenler de vardır. İki davranış aynı kelimeyle mahkûm etmek, güç ilişkilerini açıklamak yerine örter. Aynı koridorda yürüyen insanların taşıdığı riskler ve topladığı kazançlar farklıdır.

Akşam çalışan dosyayı yeniden hazırlıyor. Başlığı değiştiriyor, tabloları başka sıraya koyuyor, müdürün sevdiğini düşündüğü birkaç ifadeyi ekliyor. Asıl sorunun çözülmediğini biliyor. Ertesi sabah dosya beğenilebilir; bu, önceki emeğinin neden değersiz bulunduğunu açıklamayacak. Bilgisayarını kapatmadan önce eski sürümünü ayrı bir klasöre kaydediyor. Artık yalnızca işini yapmıyor; yarın ne söylendiği değişirse kendisini koruyacak izler de biriktiriyor.

Filozof Kirpi: "Küçük makamın büyük hüneri, kendi belirsizliğini başkasının yetersizliği diye dosyalamaktır."

5. İYİLİĞİN SENEDİ: MİNNET, HİMAYE VE SADAKAT EKONOMİSİ

Telefon akşam yemeğinden hemen önce çalışıyor. Arayan kişi, yıllar önce iş bulmasına yardımcı olmuş. Önce çocukları soruyor, sonra ertesi gün yapılacak toplantıdan söz ediyor. Desteklediği adayın yanında görünmesini istiyor. Talep, aralarındaki yakınlığın doğal sonucuymuş gibi söyleniyor. Telefonu tutan adam o adayı desteklemiyor; fakat bunu nasıl anlatacağını düşünürken geçmişte açılan kapıyı hatırlıyor. Birkaç

saniyelik sessizlikten sonra karşı taraftan tanıdık cümle geliyor: Zor gününde kimlerin yanında olduğunu unutmamalıymış. Yıllar önce yapılan yardım, şimdi hangi safta duracağını belirleyen bir alacağa dönüşüyor.

İnsanların birbirine yardım etmesi, hayatın en kıymetli ilişkilerindendir. Hastalıkta kapağı bırakılan yemek, iş arayana verilen haber, zor zamanda paylaşılan para, insanı yalnızlıktan çıkarabilir. Bu ilişkilerin karşılıksızlık iddiasını sürekli kuşkuyla karşılamak, toplumsal hayatı da çoraklaştırır. Her yardımın arkasında gizli bir hesap bulunmaz. Fakat yardımın değerini korumak için onun nasıl kullanıldığına bakmak gerekir. Yapılan iyilik, muhatabın sonraki kararları üzerinde hak iddiasına dönüştüğünde ilişkinin niteliği değişir. Desteklenen kişinin ayağa kalkması beklenirken, desteği verenin önünde eğilmesi istenmeye başlanır.

Minnettarlık, insanın kendisine uzatılan eli tanınmasıdır. Bir hatırayı, emeği ve yakınlığı yaşatabilir. Borçlandırma ise bu tanımanın karşılığını başkası adına belirlemektir. Ayrım, teşekkürün bulunup bulunmamasından daha derindedir. Yardım alan kişi, kendisine destek olanla anlaşmazlığa düşebiliyor mu? Başka bir tercihte bulunduğunda geçmişte gördüğü yardım yüzüne vuruluyor mu? İlişkinin ahlâkî niteliği, bu sorularda açığa çıkar. Bir iyiliği unutmamak, o iyiliği yapanın bütün kararlarını doğru bulma yükümlülüğü doğurmaz. Teşekkür, insanın muhakemesini teslim aldığına dair verilmiş bir makbuz değildir.

Himaye ilişkisinde bu sınır daha kolay bulanıklaşır. Kaynaklara, işlere veya etkili insanlara erişimi bulunan kişi, başkalarının önünü açabilir. Böyle bir aracılık her durumda haksızlık sayılmaz; kimi zaman yalnızca doğru bilginin doğru kişiye ulaşmasını sağlar. Ancak erişim kişisel bağlılığa şartlandığında, imkânların dağılımı bir sadakat düzenine bağlanır. İnsan yaptığı işin niteliğinden çok kimin yakını olduğuyla değerlendirilmeye başlar. Kapıyı açan kişi de kapının ortak kurallarla açılmasını istemeyebilir. Herkesin hakkıyla girebildiği yerde onun özel anahtarının değeri azalacaktır. Böylece aracılık, sorunun çözülmesinden çıkar sağlamayan bir konuma yerleşir.

10

Burada yardım edenin niyetinden başka, yardımın hangi zeminde verildiği de önem taşır. İnsanların temel ihtiyaçlarına düzenli ve öngörülebilir yollarla erişemediği koşullarda kişisel destek hayati hâle gelebilir. İşini kaybeden, çocuğunun masrafını karşılayamayan veya hastasına bakacak kimse bulamayan kişi, önüne uzanan imkânı uzun uzun tartamayabilir. Bu zorunluluğu onun ahlâkî kusuru gibi anlatmak haksızlıktır. Asıl sorgulanması gereken, sıkışmışlığın bağlılık üretmek için kullanılmasıdır. İhtiyacı olanın daralan seçenekleri, elinde kaynak bulunan kişinin nüfuzunu genişletiyorsa yardım ilişkisindeki eşitsizlik derinleşir.

Bu eşitsizlik bazen doğrudan söylenir, bazen ince hatırlatmalarla korunur. Bir sofrada herkesin önünde anlatılan eski yardım, şaka arasına sıkıştırılan kurtarıcı rolü, her karşılaşmada yeniden açılan zor gün hikâyesi... Yardımı alanın geçmişi kendi ağzından çıkmadan başkasının anlatısına girer. Onun ne kadar çaresiz olduğu, yardım edenin ne kadar büyük davrandığını göstermek için tekrarlanır. Böylece verilen şeyin yanına başka bir bedel eklenir: Kişi, kendi hayat hikâyesinde sürekli kurtarılmış insan rolünde kalmaya zorlanır. Büyümesine izin verilir; kurtarıcısının boyunu aşmaması beklenir.

İyiliğin seyirci önünde anlatılması, başka insanlara da mesaj taşır. Yardım eden yalnızca cömertliğini göstermiyor olabilir; çevresinde kimlerin kendisine bağlı olduğunu da işaretleyebilir. Bu gösteri içinde desteklenen kişinin mahremiyeti kolayca ikinci plana düşer. Yaşadığı güçlük, başkasının ahlâkî itibarını yükselten malzemeye dönüşür. Elbette ortak bir yardım faaliyetinde hesap verebilmek için ne yapıldığının açıklanması gerekebilir. Fakat hesap vermekle muhtaçlığı teşhir etmek aynı değildir. Birincisi kaynağın kullanımını aydınlatır; ikincisi yardım alanın yüzünü, adını ve kırılabilirliğini yardım edenin vitrininin parçası yapar.

Borçlandırmanın güçlü tarafı, açık bir emirden daha az görünür olmasıdır. Kimse kişiyi zorladığını kabul etmeyebilir. Yalnızca vefa beklendiği söylenir. Oysa vefanın içeriği sürekli genişliyorsa artık sınırı belirsiz bir yükümlülük vardır. Önce bir davete katılmak, sonra bir görüşü savunmak, ardından bir haksızlık karşısında

susmak beklenebilir. Her yeni talep, eski iyiliğin devamı gibi sunulur. Yardımı alanın hangi noktada borcunu ödediği hiçbir zaman açıklanmaz. Çünkü hesabın kapanması, yardım edenin ilişki üzerindeki özel yetkisinin sona ermesi anlamına gelecektir.

Bu mekanizma yalnızca para veya iş üzerinden kurulmaz. Birini çevreye tanıştırmak, yazısını yayımlamak, sahneye çıkarmak, zor bir dönemde dinlemek de daha sonra sadakat talebine bağlanabilir. Özellikle kültürel ve entelektüel çevrelerde, bir fırsatın sağlanması düşünce üzerindeki hak iddiasına dönüşebilir. Desteklenen kişinin eleştirisi fikir ayrılığı olarak ele alınmak yerine nankörlük diye damgalanır. Böylece doğruluk tartışmasının yerini geçmiş hesabı alır. Söylenenin haklı olup olmadığına bakılmadan, söyleyenin konuşmaya ahlâken yetkili olmadığı ileri sürülür. İyilik, eleştiriyi susturan kişisel bir veto gibi kullanılır.

Yine de yakın ilişkilerde her karşılık beklentisini tahakküm diye adlandırmak isabetli olmaz. İnsanlar dostlarından ilgi, dayanışma ve zor zamanda yanlarında bulunmalarını bekleyebilir. Sürekli alan, hiç sorumluluk üstlenmeyen kişinin tutumu da eleştirilebilir. Belirleyici ayırım, karşılıklılığın özgürce müzakere edilebilir olmasıdır. Bir dostun yalnız bırakıldığını söylemesiyle diğerinin siyasî kanaatini belirlemeye kalkması aynı şey değildir. Beklenti, ilişkinin niteliğiyle ve muhatabın imkânlarıyla ölçülü kalmalıdır. Geçmişteki bir desteğin bütün gelecek üzerinde açık çek sayılması, karşılıklılığın sınırını aşar. Yakınlık, sınırsız tasarruf hakkı değildir.

Yardım alan kişinin içinde yaşadığı çatışma da basit değildir. Kendisine destek olanın haksız talebini reddetmek isterken gerçekten nankör davranıp davranmadığını sorgulayabilir. Geçmişteki sıcaklıkla bugünkü baskı aynı hatıranın içine yerleşir. Bir zamanlar içini rahatlatan telefon numarası, şimdi ekranda görüldüğünde tedirginlik yaratır. Kişi yalnızca talebe cevap hazırlamaz; kendisi hakkında kurulacak hikâyeyi de düşünür. Nankör, vefasız veya fırsatçı diye anılma ihtimali, maddî yaptırım olmadan da etkili olabilir. İnsan, ait olduğu çevrede yüzünü kaybetmekten çekindiği için kendi sözünden vazgeçebilir.

Himaye böylece kendi ahlâk sözlüğünü üretir. Bağlı olan vefalı, itiraz eden kadirbilmez, çevreden uzaklaşan kibirli sayılır. Bu sözlükte yardım edenin sınırı aşması için pek az kelime bulunur. Sürekli onun emeği hatırlanırken karşıdakinin özgürlüğü konuşulmaz. Üstelik desteklenen kişinin bağımsızlaşması, ilişkinin başarısı olarak görülmeyebilir. Kendi imkânlarını kurması ve başka insanlarla çalışması, himaye sahibinde terk edilmişlik veya otorite kaybı duygusu yaratabilir. İyiliğin amacı kişinin ayakta durmasıysa, bağımsızlığı sevinç doğurmalıdır. Fakat nüfuzun sürmesi bekleniyorsa aynı gelişme tehdit gibi yaşanır.

Telefon görüşmesi sona erdiğinde yemek soğumuş. Adam, yarınki toplantıya katılacağını söylemiş olduğunu fark ediyor. Masaya oturuyor, karşısındaki soruya kısa bir cevap veriyor. İş bulduğu günün sevincini hâlâ hatırlıyor; o yardımın hayatındaki değerini inkâr etmiyor. Yalnızca şimdi, o gün kendisine uzanan elin neden hâlâ kolunu bırakmadığını düşünüyor.

Filozof Kirpi: "İyiliğin vadesi her itirazda yeniden uzuyorsa, ortada kapanması istenmeyen bir hesap vardır."

6. MUHALİFİN KÜÇÜK SARAYI: İTİRAZ EDENİN İKTİDAR İMTİHANI

Toplantı odasının duvarında özgürlük üzerine bir cümle asılı. Masanın çevresindekiler, dışarıdaki baskının nasıl ağırlaştığını konuşuyor. Söz sırası genç bir üyeye geldiğinde, hazırlanan bildirinin bazı ifadelerini eleştiriyor. Önce sessizlik oluyor. Ardından yıllardır topluluğun yükünü taşıyan biri, böyle hassas bir dönemde bu tartışmanın açılmasını doğru bulmadığını söylüyor. Başka biri eleştirinin karşı tarafın işine yarayacağını ekliyor. Genç üye, düşüncesini açıklamaya çalışırken kendisini niyetini savunurken buluyor. Duvarın üzerindeki cümle yerinde duruyor. Masada ise özgürlüğün ne zaman kullanılabileceğine başkaları karar veriyor.

Bir iktidara karşı çıkmak, insanı kendiliğinden iktidar ilişkilerinin dışına taşımaz. Muhalefet, belirli bir uygulamaya, düzene veya yönetene karşı alınan konumdur; kişinin bütün davranışlarını ahlâken temize çıkaran bir belge değildir. İnsan kamusal alanda özgürlük savunurken kendi çevresinde itaat bekleyebilir. Bu çelişkiyi görmek, savunduğu haklı talepleri geçersiz kılmaz. Fakat taleplerin haklılığı da içerideki baskıyı önemsizleştirmez. Aynı kişinin doğru bir davayı savunmasıyla yanlış bir ilişki kurması birlikte mümkündür. Eleştirel düşüncenin zorlandığı yer, tam da bu birlikteliği mazeretsiz biçimde değerlendirmektir.

Muhalef toplulukların içinde deneyim, emek ve fedakârlık farkları bulunur. Kuruluşundan beri çalışan, zor zamanlarda sorumluluk üstlenen kişinin sözü elbette ağırlık kazanabilir. Bu ağırlığın varlığı başlı başına tahakküm değildir. Sorun, geçmiş emeğin bugünkü kararları denetimden çıkaran bir ayrıcalığa dönüşmesidir. Kurucu olmak, topluluğun geleceği üzerinde sürekli mülkiyet hakkı yaratmaz. Birlikte oluşturulan yapı, kurucusunun kişisel uzantısı gibi yönetildiğinde ortaklık daralır. Yeni gelenlerden katkı beklenir; fakat bu katkının yön belirlemesine izin verilmez. Kapı açıktır, masanın başındaki sandalye ise ömürlük tahsis edilmiş gibidir.

Böyle bir düzende eleştirinin içeriği hızla ikinci plana düşebilir. Önerinin neden yanlış olduğu tartışılmadan, eleştiriyi yapanın ne kadar emek verdiği sorulur. Henüz yeterince bedel ödemediği, hareketin geçmişini bilmediği veya zamanlamayı kavrayamadığı söylenir. Tarih bilgisi ve deneyim gerçekten önemlidir; fakat bunlar her itirazı erteleyen süresiz ön koşullara çevrilemez. Yalnızca eskilerin konuşabildiği bir yerde yenilerin öğrenmesi de sakatlanır. Öğrenme, gerekçeleri tartmak yerine hangi kişiye hangi mesafede durulacağını sezme becerisine dönüşür. Topluluğun düşüncesi gelişmez; üyelerin hassasiyet haritası genişler.

Dışarıdaki baskı ağırlaştığında bu kapanma daha anlaşılır gerekçeler bulabilir. Güvenlik ihtiyacı, dayanışmayı koruma kaygısı ve dağılma korkusu gerçek olabilir. Her tartışmanın her anda aynı açıklıkla yürütülemeyeceği koşullar vardır. Ancak geçici zorunluluk sürekli yönetim usulüne dönüştüğünde, olağanüstü hâl topluluğun içine yerleşir. Eleştiri için uygun zaman bir türlü gelmez. Tehlike azaldığında hazırlık dönemi, hazırlık bittiğinde seçim, seçim geçince yeni tehdit gerekçe gösterilir. Birlik adına ertelenen hesap verme, sonunda birliğin tanımından çıkarılır. Topluluk, kendisini korurken neyi koruduğunu sorgulayamaz hâle gelir.

En etkili susturma biçimlerinden biri, itirazı düşmana yardım olarak tanımlamaktır. Böylece içerideki bir uygulamayı sorgulayan kişi, ortak davanın sınırlarının dışına itilir. Oysa bir davranışın eleştirilebilmesi, karşı tarafın onu kullanma ihtimaline bütünüyle bağlanırsa hiçbir yanlış güvenle konuşulamaz. Rakiplerin fırsatçılığı, içerideki yöneticilere dokunulmazlık sağlamış olur. Bu mantık, topluluğun ahlâkî ölçülerini de dışarıya bağımlı kılar. Doğrunun ne olduğu yerine, hangi bilginin kimin işine yarayacağı hesaplanır. Hakikati savunmak için kurulmuş bir çevre, kendi hakikatinden sakınmaya başlar. Sessizliğin adı stratejik olgunluk olur.

Entelektüel topluluklarda bu sorun bazen daha incelikli bir dille yaşanır. Açıkça sus denmez; kişinin henüz kavramsal düzeye ulaşmadığı ima edilir. Anlaşılır bir soru, gereksiz terimlerin arasında kaybolur. Sözü dinlenmeyen kişi, itirazının yanlışlığından önce kendisinin yetersizliğine inandırılmaya çalışılır. Elbette her düşünce aynı ölçüde temellendirilmiş değildir; bilgi farkını yok saymak da düşünceyi yoksullaştırır. Fakat uzmanlık, soruyu açıklığa kavuşturmak yerine soranı küçültmek için kullanıldığında, bilgi ilişkisi değişir. Kavramlar düşünmenin araçları olmaktan çıkar, çevrenin kapısında kimlik kontrolü yapan görevlilere dönüşür.

Topluluğun görünür ilkeleriyle görünmez yakınlıkları arasındaki mesafe de belirleyicidir. Herkesin eşit söz hakkı bulunduğu söylenebilir; fakat gündem önceden dar bir arkadaş grubunda kararlaştırılıyorsa toplantı yalnızca onay sahnesi olur. Kimlerin davet edildiği, kimin yazısının yayımlandığı, hangi önerinin gündeme alındığı hep aynı ilişkiler üzerinden belirlenebilir. Burada dostluğun varlığı değil, ortak kararların dostluk

ayrıcılığına bağlanması sorun yaratır. Üyeler resmî usulü öğrenirken etkili olmanın başka bir yolu bulunduğunu fark eder. Kurala uyanın beklediği kapı, yakınlığı olan için aralıktır. Eşitlik, toplantı tutanağında herkese yetiştir.

Bu çevrelerde mizah da bir denetim aracına dönüşebilir. Bir kişinin konuşma biçimi, geçmişi veya çekingenliği tekrar tekrar şaka konusu yapılır. Rahatsızlığını belirttiğinde alinganlıkla suçlanır. Topluluk kendisini özgür, rahat ve eleştiriye açık saydığı için incitmenin adı kolayca samimiyet olur. Oysa yakınlık, muhatapın sınırlarını ortadan kaldırmaz. Her şaka baskı değildir; karşılıklı takılma, ilişkileri canlı da tutabilir. Ancak kimin gülebildiğiyle kimin sürekli gülünç duruma düşürüldüğü arasında kalıcı bir eşitsizlik varsa, mizah hiyerarşinin hizmetine girmiştir. İtiraz edenin ciddiyeti de yeni şakanın malzemesi yapılır.

Dijital gruplarda aynı düzen daha hızlı kurulabilir. Yöneticinin mesajı tartışmayı kapatır, eleştirenin iletisi silinir, ardından ortak değerlere bağlılık hatırlatılır. Bir grubun tacizi, tehdidi veya sürekli konuyu dağıtmayı sınırlaması elbette gereklidir. Fakat davranış kuralları yalnızca muhalif görüş bildirenlere uygulanıyorsa, düzenleme yetkisi taraf tutmanın örtüsüne dönüşür. Gruptan çıkarmak teknik olarak birkaç saniye sürer; çıkarılan kişinin çevreyle kurduğu bağlar çok daha uzun bir geçmiş taşıyabilir. Ekrandaki küçük işlem, onun konuşma, üretme ve birlikte hareket etme imkânlarını daraltabilir.

Yine de iç sorunları anlatırken bütün muhalif yapıları aynı hüküm altında toplamak yanlış olur. Eleştiriye alan açan, görevleri paylaşan, kendi hatalarını tartışabilen çevreler de vardır. Ayrıca iç çekişmeler her zaman özgürlük talebinden doğmaz; kişisel yükselme hesapları, sorumluluktan kaçış ve yıpratma çabaları da bulunabilir. Bunları ayırt etmek, eleştiriye yasaklamaktan daha zahmetlidir. Tam da bu nedenle gerekçelerin ve uygulamaların incelenmesi gerekir. Bir kişinin kendisini muhalif diye tanıtmaması ne doğruluğunu kanıtlar ne de yanlışlığını. Dışarıdaki iktidara yöneltilen ölçü, içerideki ilişkilere de temas edebilmelidir.

13

Genç üye toplantı sonunda sandalyeleri toplamaya yardım ediyor. Az önce sözünü kesen kişi yanına gelip eleştirinin gerekli olduğunu, fakat bazı şeylerin herkesin içinde söylenmemesi gerektiğini anlatıyor. Nerede söylenebileceği açık kalıyor. Koridorda iki kişi, aslında ona katıldıklarını fısıldıyor. Genç üye kapıdan çıkmadan duvardaki cümleye yeniden bakıyor. Bir sonraki toplantıya gelmek istiyor; konuşmak isteyip istemediğinden ise henüz emin değil. Odada kalanlar bildirinin son cümlesini düzeltiyor.

Filozof Kirpi: "Kendi masasında itiraza sandalye ayırmayanın özgürlük çağrısı, kapıya asılmış bir levha olarak kalır."

7. İTAATİN GÜNDELİK ÜRETİMİ: SUSMAK, KATILMAK, PAY ALMAK

Toplantı bittiğinde koridor kalabalıklaşıyor. İçeride söylenenlere itiraz etmeyen üç kişi, şimdi kararın yanlışlığını konuşuyor. Biri borçlarını hatırlatıyor, diğeri zaten hiçbir şeyin değişmeyeceğini söylüyor. Üçüncüsü konuşmaya katılıyor ama biraz sonra yöneticinin odasına dönüp alınan kararı ne kadar isabetli bulunduğunu anlatacak. Dışarıdan bakıldığında üçü de toplantıda susmuştu. Oysa aynı sessizliğin içinde farklı hayatlar, hesaplar ve korkular vardı. Tahakkümün nasıl sürdüğünü anlamak için yalnızca kimin konuştuğunu bilmek yetmez. Suskunluğun kime neye mal olduğunu, kime ne kazandırdığını da görmek gerekir.

İtaat, her durumda ahlâkî zayıflık değildir. Birlikte çalışmak, ortak kurallara uymak ve belirli görevlerde başkasının yönlendirmesini kabul etmek, toplumsal hayatın olağan parçalarıdır. Her talimatı kuşkuyla karşılayan bir ilişki de işleyemez. Sorun, talimatın içeriğini sorgulama imkânının ortadan kalkması ve bağlılığın kişiye kayıtsız teslimiyet hâline gelmesidir. Bir kararın gerekçesini kabul etmekle, gerekçe istemeye hakkı olmadığını düşünmek farklı şeylerdir. İlkinde muhakeme ilişkinin içinde kalır. İkincisinde insan,

düşüncesini kullanmanın bedelini hesaplayarak kendi karar alanından geri çekilir. Bu geri çekiliş zamanla olağan davranış sayılabilir.

Geçimini kaybetme korkusu, bu bedelin en somut biçimlerinden biridir. Kira, bakım sorumluluğu, borç ve belirsiz gelecek, kişinin seçeneklerini daraltır. İşyerinde haksız bir karara itiraz etmeyen çalışanı uzaktan yargılamak kolaydır. Fakat aynı riski taşımayanın cesaret ölçüsü, risk altındaki hayatına doğrudan uygulanamaz. Bu durum her davranışı mazur göstermez; yine de ahlâkî değerlendirmeye koşulları katmayı gerektirir. Susmakla başkasını ihbar etmek, kendisini korumakla bir arkadaşını hedef göstermek aynı değildir. Baskı altında kalan insanın sorumluluğu tartışılırken, sahip olmadığı hareket serbestliği varmış gibi davranılamaz.

Bunun karşısında, düzenin sürmesinden kazanç sağlayan sessizlik bulunur. Birinin dışlanmasıyla boşalan yere yerleşen, haksızlığı görmezden gelerek yakınlık elde eden, başkasının emeği değersizleştikçe kendi önemini artıran kişi yalnızca korunmuyordur. İlişkinin sonuçlarına ortak olmaktadır. Bu ortaklık her zaman büyük çıkarlarla kurulmaz. Küçük bir ayrıcalık, öncelikli bilgi, yöneticinin yanında görünmek veya bir başkasına söz geçirebilmek yeterli olabilir. Tahakküm, çevresine dağıttığı ufak paylarla kendisini çoğaltabilir. Büyük bir güç sahibi olamayan kişi, güçlüye yakınlığından elde ettiği dar alanı korumaya yönelebilir.

Bu nedenle küçük iktidarlar yalnızca tepede oturan kişinin iradesiyle ayakta kalmaz. Sözü başkalarına taşıyanlar, niyetini önceden sezerek uygulayanlar, açıkça istenmeyeni onun adına yapanlar da düzenin parçasıdır. Bazen yönetici doğrudan emir vermeden sonuç alır. Çevresi, neyi hoş karşılayacağını öğrenmiştir. İtiraz eden kişiyle mesafe açılır, davet listesi değiştirilir, bir öneri gündeme alınmaz. Hiç kimse bütün tablonun sorumluluğunu üstlenmez. Herkes yalnızca küçük bir şey yapmıştır. Fakat bu küçük işlemler birleştiğinde, bir insanın çalışabileceği, konuşabileceği ve ilişki kurabileceği alan ciddi biçimde daralabilir.

14

Alışkanlık da itaati üretir. İlk karşılaşmada rahatsızlık veren davranış, tekrarlandıkça şaşırtıcılığını kaybedebilir. Herkesin içinde azarlanan çalışan, zamanla bunun toplantıların değişmez parçası olduğunu düşünür. Başlangıçta açıklama isteyen kişi, cevapsız kalmayı olağan saymaya başlar. Alışmak, davranışı doğru bulmak anlamına gelmeyebilir; bazen yalnızca sürekli gerilime dayanmanın yoludur. Ancak bu uyum dışarıdan onay gibi okunabilir. Böylece insanın kendisini korumak için geliştirdiği tutum, düzenin meşruluğuna kanıt yapılır. Kimsenin şikâyet etmediği söylenir; şikâyetin neden ortadan kaybolduğu sorulmaz. Sessizliğin geçmişi tutanaklarda görünmez.

Aidiyet ihtiyacı da bu tabloda yer tutar. İnsan yalnızca gelirini veya makamını kaybetmekten korkmaz; dostlarını, çevresini, birlikte kurduğu anlamı kaybetmekten de çekinir. Bir topluluğun yanlısına itiraz etmek, bazen kendi hayatının bir dönemini sorgulamak gibi yaşanır. Yıllarca emek verilen yapının içindeki haksızlığı görmek, geçmişteki tercihlerin de yeniden değerlendirilmesini gerektirebilir. Bu ağırlık karşısında kişi, açık olanı küçümseyebilir veya geçici sayabilir. Savunduğu topluluğu korurken, o topluluğun kendisinde tuttuğu hatıraları da korumaya çalışıyordur. Tahakküm böylece yalnızca korkuya değil, sevilen şeylere de tutunur.

Üstelik aynı insan farklı ilişkilerde farklı konumlarda bulunabilir. İşyerinde sürekli aşağılanan biri, evde herkesin kendi sözünü dinlemesini bekleyebilir. Bir dernekte dışlanan kişi, başka bir çevrede yeni gelenin sesini kısabilir. Bu geçişler otomatik değildir; aşağılanmış olmak insanı zorunlu olarak zalim yapmaz. Fakat mağduriyetin kişiye bütün davranışları için ahlâkî dokunulmazlık kazandırmadığını gösterir. Bir ilişkide incitilmiş olmak, başka bir ilişkide incitme hakkı doğurmaz. İnsanın kendi yarasını görebilmesiyle başkasına açtığı yarayı fark etmesi arasında bazen rahatsız edici bir mesafe bulunur.

Küçük iktidarlara büyük siyasî düzenlerin ilişkisi de bu karmaşıklık içinde düşünülmelidir. Ailedeki baskıyı devletin basit kopyası, devletin baskısını da aile alışkanlıklarının kaçınılmaz sonucu saymak yetersizdir. Ölçekler, araçlar ve yaptırım kapasiteleri farklıdır. Bununla birlikte gündelik hayat, gücün nasıl kullanılacağına

dair beklentiler üretir. Hesap soranın cezalandırıldığı, yakınlığın kuralı aştığı ve yetkinin şahısla özdeşleştiği ilişkiler, daha geniş düzenlere yönelik kabulleri etkileyebilir. Kamusal kurumların uygulamaları da gündelik hayata örnek ve imkân taşır. Bu karşılıklı etki, insanların tercihlerini biçimlendirir; fakat onları bütünüyle belirlemez.

Bu yüzden herkesin suçlu olduğunu söylemek, ilk bakışta sert görünse de çoğu zaman kolay bir kaçıştır. Emri verenle baskı altında uygulayanın, çıkar sağlayanla zarar görenin, itiraz imkânı olanla seçenekleri daraltılanın sorumlulukları aynı değildir. Herkesi eşit suçlamak, gücün dağılımını görünmez kılar. Bunun tersi de sorunludur: Bütün sorumluluğu tek kişiye yüklemek, çevresindeki işbirliğini ve kurumsal imkânları örter. Ahlâkî muhasebe, kişilerin niyetlerini tahmin etmekten çok davranışlarına, seçeneklerine ve sonuçlardan aldıkları paya bakmayı gerektirir. Kimin hangi kapıyı kapattığı, kimin o kapıda beklediği unutulmamalıdır.

Tahakkümün gündelik üretiminde dil de çalışır. İtiraz huzursuzluk, açıklama talebi saygısızlık, bağımsızlık vefasızlık diye adlandırılabilir. Sözcükler böyle yer değiştirdiğinde kişi, maruz kaldığı ilişkiyi tarif etmekte zorlanır. Kendisini inciten davranışın neden yanlış olduğunu anlatmadan önce, kötü niyetli olmadığını kanıtlaması beklenir. Tartışma sürekli onun karakterine döner. Bu yorgunluk, konuşmanın maliyetini artırır. Bir süre sonra insan yalnızca sonuç alamayacağını düşündüğü için susmaz; yaşadığını her seferinde baştan tercüme etmek zorunda kaldığı için de susar. Cümlesini kuracak gücü, cümlesine izin istemeye harcanmıştır.

Koridordaki üç kişi biraz sonra ayrılıyor. Borçlarını düşünen eve gitmek için otobüse yürüyor. Hiçbir şeyin değişmeyeceğini söyleyen, yarım bıraktığı işe dönüyor. Üçüncü kişi yöneticinin kapısını çalıyor. İçerideki karar artık yalnızca verilmiş bir karar değil; destek gördüğü söylenebilecek bir karar olacak. Ertesi gün toplantı tutanağına ciddi bir itiraz gelmediği yazılacak. Aynı satıra sığdırılan üç sessizliğin hikâyesi ise birbirinden uzaklaşmayı sürdürecektir.

Filozof Kirpi: "Sessizliğin ahlâkını tartmadan önce hesabına bak: Kimi ekmeğini kaybetmemek için susar, kimi başkasının ekmeğine ortak olmak için."